

Eesti NSV kirjanike liidu kirjanduslikud konsultandid kui väravavalvurid

EVE ANNUK

Kirjanik – inimhingede insener ei „vaatle” tegelikkust, vaid e h i t a b, kujundab elu, hinnates kõiki kujutatavaid elunähtusi parteilisest seisukohast.
(Jermilov 1950)

Kirjandus oli Nõukogude Liidu kultuuripoliitikas oluline ideoloogiatöö vahend, millel oli ühiskondlikult suur roll: selle kaudu sai kasvatada uut, nõukogude inimest. Ka artikli alguses toodud tsitaat rõhutab kirjanduse ühiskonda kujundavat osa. Sirje Olesk (2014a: 132) on tõdenud: „Kirjandus oli Nõukogude ühiskonnas mõõtmatault olulisem nähtus, kui ta on seda praegu. Ja selle ühiskonna kõike ja kõiki kontrolliv ja ohjav Suur Vend – kommunistlik partei – jälgis kirjandust väga tähelepanelikult.”

Nõukogude kultuurieliit osales aktiivselt sovetiseerimises. Kultuurieliidi liikmeid nähti võimu ja ühiskonna vahendajatena ning neil oli kohustus näidata tavalistele nõukogude inimestele kommunistliku ideoloogia ja selle saavutuste eelseid (Ivanauskas 2014: 649–650). Kirjanduse olulise rolli tõttu oli ka kirjanik kultuurieliidi esindaja ja Nõukogude Liidus üks olulisemaid kultuurilisi mõjutajaid, kellelt nõukogude ametnikud ootasid väga palju. Kirjaniku staatuse ja tegevuspiirid määras kirjanike liit kui kirjandusvälja institutsionaalne telg, jälgides teoste ideoloogilist korrektsust, korraldades autorite ja lugejate kohtumisi, planeerides uute raamatute väljaandmist ning jagades kirjanikele kortereid ja rahalist abi: „Töötamine kirjanike liidule ei olnud kirjanike jaoks tavaline amet ja kirjanike liit ei olnud tavapärane ametiliit.” Ka iga liiduvabariigi kirjanike liit „kujundas kirjaniku identiteeti nõukogude (leedu, vene, gruusia jne) kirjanikuna” ning ilma liitu kuulumata ei saanud olla tõeline kirjanik. Kirjanike liit oli telgjoon mitte ainult kirjanike, vaid laiemalt kirjandusväljal tegutsejate, nagu kriitikute, tõlkijate ning isegi Glavli¹ tsensorite jaoks. (Ivanauskas 2014: 650) Ideoloogiasüsteemi osana osales NSV Liidu Kirjanike Liit aktiivselt ühiskonna ümberkujundamises ja kirjanike liidu kaudu kontrollis partei kirjandust ja kirjanikke.

See kõik kehtis ka Eesti NSV kirjanike liidu kohta, mis oli samuti parteilise kontrolli all olev organisatsioon: kirjanike liidu juhid pidid olema NLKP liikmed ja kuu-lusid partei nomenklatuuri (Olesk 2002: 115–119, 2008: 86, 2014: 130). Ka ENSV kirjanike liidu ajakirja Looming peatoimetaja pidi olema NLKP liige (Liivik 2023: 92). 1943. aastal loodud Eesti Nõukogude Kirjanike Liit² (selle protsessi kohta vt lähemalt Tannberg 2021) pidi oma tegevuses järgima nõukoguliku kultuuripoliitika reegleid. Loomeliiduna osales kirjanike liit „ideoloogilistes praktikates, mis kaitsesid

¹ Glavlit (Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus) oli nõukogudeaegne tsensuuriamet.

² 1958. aastal sai asutuse ametlikuks nimeks ENSV Kirjanike Liit.

ametlikke nõudeid, määrasid, kes saab olla „õige” kirjanik, ja määratlesid, millised sotsialistliku realismi (st ametliku liini) piirid tuleb säilitada” (Ivanauskas 2014: 663). Kontrolliva organina suunas liit mh kirjanike loomingut (Olesk 2008: 95–96, 104–105). Näiteks pidi juhatus esitama kuu-, kvartali- ja aastaplaane, nõudma kirjanikelt tööplaan ja aktiivset osavõttu ühiskondlikest üritustest, korraldama loomingulisi komandeeringuid jmt (Raudsepp 2000: 143; Olesk 2000, 2008: 96; Mandel 2011: 155–163).

Kirjanike liidu ideoloogilist rolli näitab muu hulgas see, et liidu juures töötasid alates 1945. aastast kirjanduslikud konsultandid eraldi luule ja proosa alal ning vene autorite jaoks (Olesk 2014a: 135, 2014b: 1160). Konsultantide eesmärk kõige üldisemas mõttes oli juhendada algajaid autoreid ja anda tagasisidet, kas nende looming vastab ajastu ideoloogilistele nõuetele. Konsultandi ülesannete hulka kuulus autorite kirjandusteaduslike vaadete kujundamine (vt Saar 1950: 3), samuti võis ta vastutada kirjanduslike almanahhide väljaandmise eest (vt EN Kirjanike Liidus 1953). Juhan Smuul toob oma artiklis „Loominguliste seksioonide tööst” esile konsultantide ülesanded: kirjanike liidu juhatuse ideelis-poliitiline kasvatustöö, noorte kirjandusliku palge kujundamine, juba tuntud kirjanike teoste analüüsimine ja nende abistamine (Smuul 1951: 2). 1949. aastal ilmus ajakirjas Stalinlik Noorus lausa eraldi rubriik „Konsultatsioon noortele autoritele”, kus konsultandid juhendasid algajaid autoreid kirjandusteose teema valikul, jutustuse loomisel, näidendi kirjutamisel (Lumet 1949a, 1949b; Saar 1949). Seega olid konsultantide ülesanded mitmekesised ja sõltus konkreetsest inimesest, kuidas ta neid täitis.

Artiklis vaadeldaksegi ENSV kirjanike liidu kirjanduslike konsultantide tegevust sõjajärgsel perioodil, eesmärgiga näidata nende rolli ja tähendust nõukogulikus kirjandussüsteemis. Tegemist on teemaga, millele pole varem tähelepanu pööratud, ent mis nüansseerib ettekujutust nõukogude kultuuri- ja kirjanduspoliitikast.

Kirjanduslike konsultantide tööd kajastavad Eesti NSV kirjanike liidu arhiivimaterjalid Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA) ja ENSV Kirjanike Liidu juhatuse koosolekute protokollid Rahvusarhiivis (RA). Rahvusarhiivis leiduvates protokollides (RA, ERA.R-1765.1) on kajastatud konsultantide töö formaalsem pool: tööle määramine, roll ja ülesanded, tasu jmt. Konsultantide tööd puudutav materjal EKLA-s on heterogeensem ja kajastab konsultantide sisulist tööd, sisaldades nii hinnanguid-retsensioone teostele kui ka kirjavahetust autoritega, käsikirju (luuletusi, kuid mitte proosateoste käsikirju), noorte autorite seminaride materjale ja autorite avaldusi seoses seminaridest osavõtuga, ürituste kavasad jmt. Siiski ei anna see kõikehõlmavat ülevaadet konsultantide tööst, vaid võimaldab pigem sissevaadet töö mõnesse aspekti aastatel 1952–1969.

Kirjanduslikud konsultandid

Kirjanduslikud konsultandid kinnitati ametisse kirjanike liidu juhatuse otsusega, nagu nähtub juhatuse koosolekute protokollidest (RA, ERA.R-1765.1.54b). Konsultandid olid enamasti tegevkirjanikud, kes pidid seda tööd tegema loomingulise

töö kõrvalt. Konsultandi rolli täitsid seega paljud kirjanikud, mõni neist mitu korda, nagu Paul Rummo, kes oli luulekonsultant aastatel 1948–1949 ja 1965. Kuni 1969. aastani olid konsultandid näiteks Ilmar Sikemäe, Arnold Tulik, Debora Vaarandi, Felix Kotta, Paul Kuusberg, Eduard Männik, Ellen Niit, Rudolf Sirge, Mart Raud, Villem Gross, Uno Laht jpt.

Luule ja proosa jaoks olid eraldi konsultandid, kuigi rollijaotus ei olnud alati ühene, proosakonsultandid võisid ka luuletekste retsenseerida. Näiteks Männik on kirjutanud arvukalt nii luule- kui ka proosateoste retsensioone, August Alle aga tegeles nii luule kui ka venekeelsete käsikirjadega.

Konsultantide ametikohad olid palgalised, nad töötasid kas põhikohaga või kohakaasluse alusel. Palk oli suur, näiteks 1950. aastate algul said konsultandid 1700 rubla kuus: selle palgaga kinnitati Kuusberg konsultandi kohatäitjaks alates 15. novembrist 1951 ja Vaarandi alates 1. detsembrist 1951, nagu saame teada liidu juhatuses koosoleku protokollist sama aasta 25. oktoobril (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 120). Võrdluseks: keskmine kuupalk aastal 1950 oli 63,8 rubla (Raun 2001: 208).

Konsultantidele oli ette nähtud ka tööpäeva režiim, mille aluseks oli NSVL Kirjanike Liidu juhatuses sekretariaadi kiri 21. novembrist 1953, kus oli kindlaks määratud juhatuses esimehe ja vastutava sekretäri ning konsultantide kohalviibimise aeg. Konsultandid töötasid nädalas kaks päeva, kokku u 11–13 tundi, kusjuures luule-, proosa- ja venekeelse kirjanduse konsultantide vastuvõtuajad olid eri päevadel. Näiteks 1953. aastal pidi proosakonsultant kohal viibima teisipäeviti kell 12–18 ja laupäeviti kell 10–17, luulekonsultant kolmapäeviti ja reedeti samal kellaajal, vene konsultant esmaspäeviti kell 10–17 ja neljapäeviti kell 12–18. (RA, ERA.R-1765.1.113a, l 138) Aeg-ajalt avaldati teateid kirjanduskonsultantide vastuvõtuagade kohta ajalehes Sirp ja Vasar (EN Kirjanike Liidus 1954; EN Kirjanike Liidu... 1956).

Konsultandil oli õigus palgata loomingulisele puhkusele, sest suure koormuse kõrval ei pruukinud kirjanikud jõuda omaenda loominguga tegeleda (RA, ERA.R-1765.1.113a, l 49). Kuigi konsultatsioonide jaoks kirjanike liidus kohal viibimise aeg ei olnud pikk, eelnes sellele töö saadetud käsikirjadega, mida oli päris palju. Käsikirjad tuli läbi lugeda, varustada märkuste ja/või soovitusetega ning kirjutada teoste kohta kirjalik retsensioon, kuigi viimast võis asendada ka suuline konsultatsioon. Konsultandid pidid täitma päevikut selle kohta, keda, millal ja kuidas nõustati ning millised puudused olid autorite loomingul. Selline töökorraldus pidi tagama, et konsultandid jõuaksid nõu anda võimalikult paljudele autoritele ja et nende tegevus oleks ka kontrollitav.

Kirjanike liidu juhatus arutas korduvalt konsultantide tööd (vt nt koosoleku protokoll 25. oktoobrist 1951, RA, ERA.R-1765.1.73b). Mõnikord ei olnud konsultantide tööga rahul, näiteks 1949. aastal tunnistati ebarahuldavaks Karin Kase tegevus. Kasele heideti ette, et tema konsultatsioonid on halvad ja ta ei märka ideoloogilisi vigu, ning ta vabastati teenistusest (RA, ERA.R-1765.1.36b, l 13, 18). 1951. aastal vabastati Ilja Amurski konsultandi kohalt tööga mitte toime tulemise tõttu (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 120). Amurski valiti 1950. aasta sügisel Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu vene sektsiooni esimeheks ja ta oli konsultant alates aprillist 1951. Vene sektsiooni kuuluvad autorid olid tema peale kaevanud keskkomiteesse, väites,

et ta ei olnud kolm kuud töötanud. Amurski aga oli selle aja jooksul konsulteerinud 40 inimest. Juhan Smuul, kes kritiseeris konsultantide tööd üldisemalt, väites, et „[k]onsultandid killustavad end ning ei tööta sügavuti”, leidis, et „Amurski töötab halvasti ja usun, et ta töötab edasi ka halvasti”. (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 67–69) Smuuli kriitika avaldas isegi ajaleht Sirp ja Vasar: Amurski olevat saanud oma tööst vägagi veidralt aru, pärast enda konsultandiks määramist olevat ta Tallinnast kadunud mitmeks kuuks ega täitnuvat oma ülesandeid, käitudes seega vastutustundetult (Smuul 1951).

Rahulolematust avaldati konsultantide tööga autorite loomingu suunamisel, teisalt aga leiti, et ka noored ise on passiivsed ega võta tööst osa. Negatiivse näitena toodi välja kirjanike liidu Tartu osakond, kus osavõtt konsultatsioonidest oli väike ja enamasti osaleti neil ainult üks kord. Samuti leiti, et autoreid on vähe. (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 66–67) Ometi nähti konsultantidest tõhusat abi kirjanike loominguks. Näiteks juhatare koosolekul 26. novembril 1951 arutati Muia Veetamme näidendit, millega ei olnud rahul, ja soovitati tema abistamiseks moodustada komisjon koosseisus Lauristin, Kuusberg, Lumet (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 116).

Probleemi nähti ka autorites, kes ei kuulunud Noorte Autorite Koondisesse ega tahtnud osaleda selle töös. Noori autoreid hakati organiseeritult juhendama alates 1947. aastast, kui loodi algajate kirjanike sektsioon, mis asendus 1949. aastal NAK-iga. Peale käsikirjade parandamise konsultantide abiga viidi seal läbi poliitõpet ning peeti kirjandusteaduslikke loenguid. (Leedjärv 2022: 3, 12–14) NAK-i mitte kuulunud sõltumatuid autoreid nimetati lausa „metsikuteks”, nagu sõnastas Johannes Feldbach:

Nüüd paar sõna „metsikutest” – Kes on need? Kangur³ seisis kaua eemal. Tuli koondisesse, kuid siis ilmnis, et ta ei sobi, kuna oli rahvavaenlase poeg. Liives⁴ ignoreerib koondist. Ta tõi küll mulle oma käsikirja lugeda, tegi parandusi, kuid siis enam ei toonud veelkordseks läbivaatuseks. (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 68)

Süsteemist väljaspool seismises nähti (ideoloogilist) ohtu, kollektiiv pidi suutma kujundada tulevast kirjanikku, aga suunama ka juba väljakujunenud autoreid. Nii leidis Erni Hiir: „Vale on, kui noor autor seisab väljaspool koondist ja kirjutab, las teha. See ei ole õige. Ka vanad peavad kollektiivselt töötama.” Eriti noorte autorite puhul rõhutas Hiir konsultandi pedagoogilist rolli: „Konsultandi töö on noorte kasvu jälgimine, mitte ainult tööde läbi lugemine.” (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 69–70) Ka Tamara Tomberg kinnitas, et konsultant peab aitama „organiseeritud autoreid” (st NAK-i liikmeid), mitte juhuslikke inimesi, samuti korraldama sektsiooni tööd (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 69).

Siiski ei tegelenud konsultandid ainult koondise liikmetega, nagu nähtub EKLA materjalidest, vaid andsid nõu paljudele sinna mitte kuulunud algajatele autoritele. NAK-i tegevust uurinud Maarja Leedjärv (2022: 28–29) on toonud esile konsultan-

³ Kalju Kangur (1925–1989).

⁴ Ardi Liives (1939–1992).

tide rolli nii koondisse kuulunud kui ka mitte kuulunud autorite nõustamises. Algate autorite loomingusse tuli vajadusel suhtuda kriitiliselt, sest oluline oli üles leida andekad ja samas ideoloogilise süsteemiga kooskõlas töötavad autorid. Nagu sõnastas Magnus Mälk: „Töö raskuse peab suunama nende peale, kellest on loota, et tuleb kirjanik. Teistele peab aga olema julgust ära öelda.” (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 71) Kirjanikuks sai tol ajal ainult selline autor, kes suutis toota ideoloogilistele nõuetele vastavaid tekste.

1950. aastatel oli uusi autoreid vähe ja konsultandilt oodati muuhulgas, et ta avastaks noori andeid. Seda teemat arutatigi näiteks juhatuse koosolekul 1. oktoobril 1952. Konsultant Paul Kuusberg andis ülevaate oma tööst noortega: tema juures oli käinud 26 autorit, kuid midagi head tema arvates ei olnud. Debora Vaarandi selgitas, et uusi nimesid pole, kõik on juba tuntud (Ilmi Kolla, Valeeria Villandi, Juta Kaidla, Adolf Rammo). Vaarandi leidis: „Konsultanti on võetud kui mingit Glavliti [---]” (RA, ERA.R-1765.1.95b, l 44). Tõenäoliselt pidas Vaarandi silmas seda, et autorid ei näe konsultandis mitte niivõrd loomingulist nõuandjat kui ranget, tsensori rolli täitvat kriitikut.

Konsultant ei saanud siiski passiivselt käsikirju oodata, vaid temalt eeldati ka aktiivselt autoritega suhtlemist. Nii leidis EK(b)P KK sekretär Endel-Johannes Jaanimägi: „Konsultandid peavad aitama kirjanikke, kandidaate ja NAK liikmeid. Ei ole õige, et kellelegi keelata abi. Kõigile peab ütleva oma seisukoht. Konsultant peab vestlema kõigiga ja rääkima teemadest, mitte ootama kuni käsikiri sisse tuleb.” (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 71–72) Tallinnas asuvalt konsultandilt oodati, et ta külastaks vähemalt kord kuus väljaspool Tallinna asuvaid kirjanike liidu osakondi „organisatsioonilise ja loomingulise abi osutamiseks kohapeal” (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 73).

Kirjanike liidu juhatuse protokollidest tuleb välja, et konsultantide roll oli suunata noori autoreid „õigesti” kirjutama. Oluline oli järgida sotsialistliku realismi põhimõtteid, et autorite looming oleks nõukogulik. Nii leidis Feldbach, kommenteerides Tartu noorte autorite tööd: „Vähe oleme Tartus tegelema sellega, kuidas kirjutada. Meie noored ei saa aru sotsialistliku realismi küsimustest. Noorte tööd on kirjutatud kriitilise realismi vaimus. Noored tihti kirjutavad, mis ei ole nõukogulik. // On vaja noori õpetada, neile väga paljusid asju põhjalikult selgitada.” (RA, ERA.R-1765.1.73b, l 68)

Konsultantide tegevusest informeeriti ka laiemat avalikkust. Nii ilmus ajalehes Sirp ja Vasar mõnikord teateid konsultantide tegevuse ja rolli kohta. Näiteks 1951. aasta 24. novembril avaldati lühiteade Pärnu noorte autorite koosolekust, kus arutati noorte loomingut ja „kinnitati konsultandid, kes peavad abistama noori kirjanikke” (Noorte autorite... 1951).

Konsultantide retsensioonid

Konsultantide töö sisulist poolt avavad retsensioonid neile saadetud teoste kohta. Retsensioonid on enamasti masinakirjas, ent osa eriti varasema perioodi arvamusid on käsitsi kirjutatud. Tekstid on eri pikkusega, alates mõnesõnalistest hinnangutest

luuletuste kohta kuni proosateoste mitmeleheküljeliste analüüsideni. Suhteliselt lühikesed (5–6-lauselised) on näiteks Ilmar Sikemäe, Villem Grossi ja Heino Väli retsensioonid aastatest 1959–1969, samal ajal paistavad Männiku retsensioonid 1950. aastatest silma põhjalikkusega.

Retsensioonid toovad esile nii teoste tugevaid kui ka nõrku külgi, näidates ühtlasi ära parandusvõimalused. Seega ei ole hinnangud sageli läbinisti negatiivsed või positiivsed, vaid ühes retsensioonis võib leiduda nii kiitust kui ka kriitikat. Ent samuti leidub palju tervikuna kriitilisi hinnanguid kunstiliselt küündimatute teoste kohta, nii nagu ka üleni positiivses võtmes retsensioone õnnestunud teoste kohta. Allikmaterjalina pakuvad need tekstid huvitavat sissevaadet konsultantide tegevusse ja annavad mõningase ettekujutuse autoritest ja nende töödest.

Teoste hindamist võisid paluda ka mitmesugused institutsioonid, nagu ajalehtede-ajakirjade toimetused või kultuuriorganisatsioonid. Näiteks pöördus kunstide valitsus⁵ kirjanike liidu poole sooviga, et konsultant tutvuks Eino Tambergi kavandatava oratooriumi tekstiga, mille autoriks oli Jaan Kross, ja teataks „meile oma seisukohast teose taseme suhtes” (EKM EKLA, f 301, m 16:1, l 13). 1959. aastal soovis helilooja Tuudur Vettik kunstide valitsuse soovitusel heakskiitu kolme koorilaulu tekstile: „Kuna need tekstid ei ole varem kusagil ilmunud, siis tehti mulle teatawaks, et need tuleb Teile esitada läbivaatamiseks. Ilma selleta Kunstide Valitsus neid koore ei osta.” (EKM EKLA, f 301, m 15, l 147) Niit leidis, et tekste võib kasutada:

Minu arvates võiksid Teie poolt viisistatud luuletused laulutekstidena küll vabalt käiku minna. [---] Luuletustena on tekstid võrdlemisi keskpärased, aga kuna lauluteksti puhul on olulised teised tegurid, kui lihtsalt luuletuse puhul, siis ma arvan, et koos viisidega võiksid kõigi kolme sõnad siiski üsna hästi kõlada. (EKM EKLA, f 301, m 15, l 169)

Konsultandid andsid soovitusi nii neile saadetud loomingu avaldamiseks kui ka mitte avaldamiseks. Näiteks soovitas Männik Eesti Riikliku Kirjastuse lastekirjanduse osakonnal kirjastada Jüri Piigi lastejutustus „Kasari roostikus” (1957), sest teos oli hästi kirjutatud, varustatud rikkaliku pildimaterjaliga ja noorte lugejate jaoks huvipakkuv. Teose puudustena märkis ta ühe tegelase naturalistlikult kujutatud käitumisviise, nagu alaline sülitamine ja norskamine, mis noorsooraamatusse ei sobi:

Minu märkusest Rookolli kohta ei tohi nii aru saada, et vanamees tuleks „ilusaks” teha. Olen isiklikult kohtanud mitme niisuguse üksikult elava kaluritaadiga ja nad on enam vähem niisuguseid iseloomulikke jooni omanud, nagu kirjeldab seda sm. Piik. Kas neid aga on tarvis noorsooraamatus nii täpselt fikseerida, selle üle tuleb autoril järele mõelda. (EKM EKLA, f 301, m 13:7, l 1)

Männik (kes oli konsultant 1957–1958 ja hiljemgi) retsenseeris nii proosat kui ka luulet. Ta töötas palju selliste autoritega, kellest hiljem said tuntud kirjanikud, nagu Rudolf Sirge, Erni Krusten, Hugo Angervaks, Ralf Parve, Uno Laht, Manivald

⁵ Tõenäoliselt Eesti NSV Kultuuriministeeriumi Kunstide Peavalitsus.

Kesamaa ja Muia Veetamm. Männiku retsensioonid pole mitte ainult põhjalikud, vaid neid on ka huvitav ja vahel lõbuski lugeda. Tihti pidi ta andma hinnangu, kas teos sobib avaldamiseks ajakirjas Looming või Eesti Riiklikus Kirjastuses. Näiteks soovitas ta puudustele vaatamata avaldada Rudolf Sirge publitsistliku artikli „Loodus, tavad ja inimesed”, „sest tuleb meeles pidada, et see on ikkagi kirjanik Sirge artikkel [---]” (EKM EKLA, f 301, m 13:7, l 26). Veera Saare romaani kohta „Lõokesed taeva all” leidis Männik, et töö sobib romaanivõistluse II–III auhinnalisele kohale: „Kuigi teoses leidub palju lamedaid kohti ja isegi üleasureid peatükke, jätab see kokkuvõttes rõõmustaval viisil elujaatava, nõukogude korda edasiviiva hinguse.” Kuu aega hiljem on ta lisanud märkuse: „Ei soovita „Loomingus” avaldamist, kuna teos pole siiski nii silmapaistev, et seda „Loomingu” kaudu teiste võistlustööde hulgast eriti esile tõsta.” (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 10)

Loomulikult jälgisid konsultandid, et nii algajate kui ka kogunud autorite looming vastaks ajastu ideoloogilistele suunistele, ja ühtlasi andsid nende järgimiseks konkreetseid soovitusi. Ent sama oluline kui ideoloogia oli see, et teosed oleksid kunstilises mõttes hästi kirjutatud, st kirjanduslik käsitööoskus. Hästi tuleb esile retooriliste muustrite muutumine ajas: 1950. aastate algupoolel olid retsensioonid küllastatud ideoloogilisest retoorikast, hilisemal perioodil oli see tagaplaanil ja pigem rõhutati teose esteetilisi omadusi ning anti soovitusi, kas teos avaldada või mitte. Ka esteetilisi nõuandeid võib näha omamoodi ideoloogilise suunisena, sest nõukogulik sisu pidi olema väga heas kirjanduslikus vormis, et kirjandus suudaks täita oma rolli rahva ümberkujundajana nõukogude inimesteks. Teisalt oli keskendumine esteetiliselt tahkudele vajalik, et trükki ei pääseks kehvad teosed.

Hinnangute temaatilised rõhuasetused teisesid vastavalt ametliku ideoloogia muutumisele. Kirjandus pidi kajastama aktuaalseid teemasid ja arvestama ühiskonnas toimuvat. Näiteks on Ilmar Sikemäe kritiseerinud 1960. aasta aprillis kolhoositeemalist komöödiat:

[---] see on teema poolest väga aegunud. Taolisi kolhoosilugusid kirjutati meil aastat viis-kuus-seitse tagasi ja vene nõukogude kirjanduses veelgi varem. Praegu ei ole meil enam joodikud esimehed ja kolhoosnikud – isiklikule aiamaale toetujad mingi probleem. See on minevikunähtus. Nüüd on kolhoosielus esile kerkinud hoopis uued probleemid ja järelikult kirjanduses ka uued teemad. (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 24)

Aktuaalsed teemad olid imperialistide paljastamine, ideoloogiline võitlus vastandlike ideoloogiate vahel, nõukogude ülesehitustöö kujutamine jpm. Nii on Sikemäe 12. juulil 1963 leidnud Immanuel Pau näidendi „Raudne eesriie” kohta:

Näidend on teemalt väga aktuaalne: tänapäeval, kus me räägime rahulikust koeksisteerimisest riikide vahel, ei saa ometi olla rahulikku koeksisteerimist vastandlike ideoloogiate vahel. Seda aga kipub eriti meie noorsugu, kelle elukogemused väikesed, tihti peale unustama. Näidend kutsub valvsusele. (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 67)

Sikemäe kiidab näidendi tegelaskujusid, sest need toovad esile nii peategelaste ustavuse nõukogulikele ideaalidele kui ka näitavad fašiste „kogu [nende] jõhkruses, alatuses ja närusus”. Sikemäe leiab, et näidend on „ideoloogiliselt tugev, psühholoogiliselt veenev ja dramaturgiliselt õnnestunud”, ning soovib selle lavastada. (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 67) Mõnikord heideti ette teose ideelist küündimatust ja kohatist nõukogudevastasust üksikute tegelaste väljendites (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 30).

Konsulterida on tulnud religiooniteemadel. Nii võttis Sikemäe 1. aprillil 1969 ühendust usuasjade volinikuga, et saada hinnangut V. Mägi teosele „Inimene ja tõde”. NSVL-i ministrite nõukogu juures asuva usuasjade nõukogu volinik Eesti NSV-s Meinhard Teder on lakooniliselt vastanud: „Tegemist on katsetusega, mille mõjusfäär ei tohiks ulatuda autorist enesest kaugemale. Vastus antud ainult Teile teadmiseks.” (EKM EKLA, f 301, m 14:2, l 227) Kuna kiri on napp ja teose sisust seal juttu ei ole, siis võib ainult oletada, et teema oli seotud religiooniga.

Kirjandustekstid pidid olema arusaadavad ka nn tavalugejale, keda nõukogulikus retoorikas nimetati sageli töörahvaks. Seetõttu on autoritele ette heidetud, et nende tekstid on segased ja lugejad ei suuda neid mõista. Näiteks on Männik 1958. aasta märtsis kritiseerinud Krossi poemi „Kaks korda kaks”, kuna „selle jäägitud mõistmist segab selguse puudud. Peale dekatentide äärmiste tiibade, ei tea ma ühtegi luuletajategruppi, kes tahab peita oma mõtte lahendamist nagu keerulist ristsõna mõistatust. See muudab ju isegi luuletuse üleliigseks, parem on juba koostad[a] keerulisi ristsõnu.” Männik soovitas autoril teost tublisti viimistleda, „sest „L.” lugejad kuuluvad ikkagi töötava rahva hulka, mitte aga er[i]lisse vaimuaristokraatia hulka ja sümboolikate mõistatamine muutub neile raskeks. Kui ma ei eksi, siis vist A. Blok⁶ ütles oma kaaslastele-imažinistidele umbes nii, et üks selge sõna on ikkagi parem kui kümme segast stroofi.” (EKM EKLA, f 301, m 13:7, l 4)

Huvipakkuva näitena võib tuua konsultant Aksel Tamme hinnangu Mats Traadi „Harala elulugudele”. Tamm heitis 14. oktoobril 1961 teosele ette patriarhaalsust:

Kui nende kallal edasi istute, võiks mõelda, ehk saaks vähendada „patriarhaalsust”, mida neis kõvasti on. Meile ajaliselt ja sisuliselt lähedasemad elulood eredamaks! Siis – tahaks ikka igal elul mingit tagamaad näha, ei tea kas ainult anekdoot huvitab? Ja – praegu on tsükliks proosa luulega segi. Kas jätate või teete luulesse ümber (mõtlen – vabavärssigi)? (EKM EKLA, f 301, m 16:1, l 28)

Säilinud on Traadi vastuskiri, kus ta leiab:

„Patriarhaalsust” vähendada ei saa ega tahagi, sest see tsükkel on mõeldud palju laiemalt ja mitmekesisemalt. Ega mina süüdi ole, et teda rohkem pole suutnud valmis teha! Mõningane proosa peab neis olema – need on ju ometi täisvereliste talumeeste elulood, mitte mõnede lilleüüjate pikantsed elulookesed. Lüürikaga ülepakkuda siin ei või, muidu võib tulla läila puder, mille koht on paberikorvis. (EKM EKLA, f 301, m 16:1, l 27)

⁶ Vene luuletaja Aleksandr Blok (1880–1921).

Hiljem kujunes „Harala elulood” monumentaalseks teoseks, mis on Traadi loomingu kesksel kohal. See koosneb epitaafidest, millest igaüks kujutab ühe külamehe elulugu või mõnda selle episoodi. Teose esimesed tekstid ongi kirjutatud 1961. aastal ja ilmusid Traadi esikogus „Kandilised laulud” (1962). Eraldi raamatuna ilmus teos 1976. aastal, kuid autor kirjutas ka hiljem palju tekste juurde, mis ilmusid raamatutes „Uued Harala elulood” (2002) ja „Vastsed Harala elulood” (2011).

„Õiged” rõhuasetused

Konsultandid pidid jälgima, et teoste rõhuasetused oleksid sobivad nii teema valikul kui ka karakterikujutuses, väärnähtuste kritiseerimises, klassivastuolude esiletoomises jm. Autoritele heideti ette klassiteadlikkuse puudumist tegelaste kujutamisel või seda, et progressiivseid tegelasi on vähe. Kritiseeriti dekadentlikkuse ja väikekodanlikkuse esinemist teostes. Näiteks leidis Kuusberg 1953. aastal, et Ellinor Rängeli jutustuses „Marta” on küll palju värvikaid pilte, see on ladusalt kirjutatud ja huviga loetav, ent teosel on ka olulisi puudusi: „Õnnestunud lihtsate tööinimeste, eriti töölislaste kujude kõrval jäävad väga skemaatilisteks teiste klasside ja sotsiaalsete kihtide esindajate kujud.” Teose kõige tõsisemaks puuduseks pidas ta seda, „et klassiteadlike tööliste, revolutsionääride kujud on antud hallilt.” (EKM EKLA, f 301, m 13:6, l 30)

M. Raju jutustust „Õnne teed” analüüsid leidis Kuusberg, et teoses ei tooda piisavalt esile klassivastuolusid:

Lühidalt teravad klassivastuolud, mis olid omased kodanliku Eesti külale jäävad oma teravuses esile toomata. Jaani traagika on kurnaja traagika, kes ei pääse teise kurnaja (ämm!) sõltuvusest. Töeliste sulaste ja tüdrukute, popside ja kehvikute väljapääsmatust elust Teie töö ammendavat pilti ei anna. (EKM EKLA, f 301, m 13:6, l 5)

Samuti oli problemaatiline tundeelu kujutamine: „Inimesi ja nende tundeelu on kirjeldatud Teie teoses lihtsustatult ja sageli naturalistlikult. „Kirest värisevate kehade” (lk. 50 ja mujal) kirjeldamine antud kujul tuletab meelde kodanlikuaegseid armastusromaane.” (EKM EKLA, f 301, m 13:6, l 6)

Oluline oli sõjateema käsitlemine õiges võtmes. Sikemäe hinnang Voldemar Raidaru jutustustekogule 12. märtsist 1964 heidab autorile ette vale rõhuasetust: „Miks jutustused mulle väga ei meeldi? Tihtipeale lööb neis välja mingi ajast-arust sentimentaalne alatoon, mis asendab hoopis vajalikumat karget-jõulist tooni, millega võiks ja tuleks jutustada nõukogude inimeste vastupanust ja üleolekust fašistlike kiskjate suhtes.” (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 75) Männik leidis 22. juulil 1958, et Hugo Angervaksa (Eduard Pälli) teoses „Pörsas” on Punaarmee võitleja kujutamine ideoloogiliselt vale: „Käesolevat jutustust lugedes tekkis minul peamiselt ainult üks küsitavus: kas on tarvilik teha Punaarmee võitlejat niisuguseks juhmiks? Tegelikult olid asjaolud just vastupidised – isegi juhmidest kasvasid karmis sõjakoolis välja võrdlemisi teadlikud inimesed.” (EKM EKLA, f 301, m 13:7, l 23)

Luulekonsultandid järgisid teoste hindamisel sarnaseid põhimõtteid, st kontrolisid, et luuletused oleksid ideoloogiliselt õigetel alustel. 1953. aastal luulekonsultantideks olnud Debora Vaarandi ja Uno Lahe päevik kajastab lühikesi hinnanguid saadetud teostele: „Noor dekadent. Väga rikutud!” (Kersti Tärna luuletuste kohta), „Sisuliselt valed” (Uno Leiese luuletuste kohta), „Ei mingisugust sädet!”, „Vähese ümbertöötamisega sobiv isetegevuslikuks repertuaariks”, „Ümber töötatud õnnestunult. Võib avaldada. Autoriga kontakt võetud. (Luuletus ilmub Nõukogude Naises)”, „Hosianna uute kolhoosialaste seadluste puhul” (EKM EKLA, f 301, m 13:1, l 1b–12). Autorite hulgas, kelle luuletusi retsenseeriti, olid Juta Kaidla, Ilmi Kolla, Sulev Nõmmik, Muia Veetamm, Valeeria Villandi jpt.

Konsultantidele saadetud käsikirjade teemad olid seotud ajastu ideoloogiliste nõuetega, mis mõistagi olid 1950. aastate algul rangemad kui hiljem. Autorid arvestasid suuniseid, mida kirjandusele anti ja ajakirjanduses tutvustati. Ajaleht Sirp ja Vasar avaldas regulaarselt kirjutisi selle kohta, milline peab olema nõukogulik kirjandus. Näiteks juhtkiri 11. aprillist 1952 „Aktiivselt suunata kirjandus- ja kunstiloomingut” tõi esile kirjanduse ja kunsti „patriootliku ülesande”:

[--] et nad kujutaksid järjest sügavamini ja tõepärasemalt nõukogude tegelikkust, nõukogude inimeste tööd ja elu, aitaksid edasi viia meie elu ja võita takistusi, puudusi, igandeid, mis veel esinevad meie elus. Elu oma tuhande palgega on nõukogude kirjandusele ja kunstile ammendamatuks ainevaldkonnaks uute kõrgeväärtuslike kirjandus- ja kunstiteoste loomiseks, milles kajastuksid eesrindlike tööliste ja kolhoosnike töö, nõukogude teaduse arenemine, õppiva noorsoo elu, laste õnnelik maailm, nõukogude intelligentsi tegevus, töötajate uus elu-olu, nende uus vaimne pale. (Aktiivselt suunata... 1952)

Ent leiti ka, et „mõnes osas kipuvad kirjandus ja kunst elust maha jääma”. See tõttu rõhutati loominguuliste liitude rolli kirjanike ja kunstnike loomingu abistamisel. (Aktiivselt suunata... 1952) Hilisemal perioodil oli sellist retoorikat vähem, aga kirjandus pidi endiselt kajastama nõukogude tegelikkust ja kommunistlikku ülesehitustööd. Näiteks Sirbi ja Vasara 1962. aasta 20. aprilli juhtkirjas rõhutati, et kirjandus peab järgima NLKP uut programmi, kus „arendatakse edasi leninlikku mõtet kunstiloomingu sidemeist rahvahulkade eluga” (Štšerbina 1962: 1).

See kõik kujundas autorite arusaamu kirjanduse sisulistest ja vormilistest külgedest. Oma töödes tõidki nad esile nõukogude ülesehitustöö eri tahke ning ühiskonna aktuaalseid probleeme. Nagu kirjutas üks autor 1960. aastal saadetud kirjas luulekonsultandile, on tema luule teemadeks tänapäeva probleemid: „seakasvatus, päikeseenergia küsimus, kuu vallutamine, külm sõda, ja kõige tähtsam – tühja koti küsimus” (EKM EKLA, f 301, m 15:1, l 174). 1950. aastate algupoolel oli kirjandusteostes olulisel kohal nõukogude propaganda, ent seda leidub käsikirjades hiljemgi. Nii on konsultantidele saadetud käsikirjade hulgas selliseid teoseid nagu luuletus „Lenin’ile” 8. jaanuarist 1960: „Leninism, / edasi nõukogude inimeste nõudel!” (EKM EKLA, f 301, m 15:1, l 159b) Autorid püüdsid täita ideoloogilisi nõudeid, kuigi paljud sellealased katsetused ei leidnud konsultantide heakskiitu kunstilise teostuse abituse tõttu.

Teose ideoloogiline rõhuasetus pidi olema selgelt esile toodud. Nii leidis Sikemäe 22. juulil 1960: „[---] selle käsikirja järgi operetti kirjutada ei saa, sest see on kõigepealt ideoloogiliselt segane ja teiseks kirjanduslikult rabeledavõitu” (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 42). Teose õige rõhuasetus pidi toetama nõukogulikku moraali, mis tähendas ühelt poolt „väärnähtuste” hukkamõistmist ja teisalt kommunistlike moraalipõhimõtete esiletoomist. Selliste moraalipõhimõtete hulka kuulusid patriotism, valmisolek pühendada kõik jõud sotsialistliku kodumaa õitsenguks, ausus, nõudlikkus enda ja teiste vastu, tõelise seltsimehelikkuse vaim, aga ka võitlus minevikuiganditega, nagu ahnitsemine, altkäemaks, parasitism, alkoholism jmt (vt TASS 1971: 1). Nii on Sikemäe kirjutanud Immanuel Pau näidendi kohta 27. aprillil 1962. aastal:

I. Pau näidend on kirjutatud väga aktuaalsel teemal. Tänapäeval, kui on päevakorras noorte suunamine põllumajandusse, lööb näidend just naelapea pihta. Tüdrukutekolhoosipõgenike taotlused „kerge elu” järele, nende ümberkasv ja kolhoosi tagasi-pöördumine on näidendis kujutatud tõetruult ja veenvalt, ilma ülearuse jutlustamise-moraalilugemiseta. Sellele paralleelselt on antud episood linnalõngustest. Seega on teos tugeva moraalse kandepinnaga ja käsitleb eredalt noorsoo kasvatamise ning ellusuhtumise küsimusi. (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 58)

Lootustandvatest autoritest kirjanduse kui harrastuseni

Autorite ring, kelle töid konsultandid retsenseerisid, oli lai: põhimõtteliselt võis igaüks, kes midagi kirjutab, oma loominguga konsultandile saata ja oodata vastust. Algate autorite hulgas oli nii tavalisi inimesi – õppivaid ja töötavaid noori ning lihtsaid tööinimesi – kui ka hiljem tuntuks saanud kirjanikke, lisaks eespool nimetatutele Ülo ja Jüri Tuulik, Ott Kool, Heino Väli, Ly Seppel, Leili Andre, Venda Sõelsepp, Enn Vetemaa, Henn-Kaarel Hellat, Kalju Kangur jt.

Näiteks sisaldasid konsultant Lembit Rimmelga märkmed ajalehele Pärnu Kommunist saadetud jutustustest ja luuletustest hinnangut Ilmi Kolla (1933–1954) luuletuste kohta. Kolla oli 1950. aastate algul juba tuntud noor autor, kuigi suur osa tema luuletustest autori eluajal trükki ei pääsenud kui ajastu ideoloogiaga sobimatud (vt Annuk 2006, 2017). Rimmelga hinnang on üsna neutraalne: Kolla luuletus „Sügisene tervitus” on „optimistlik, pis[u]t nukra põhiliiniga tagasihoidlik luuletus” (EKM EKLA, f 301, m 13:4, l 65).

Autorite kirjadest selguvad sageli nende taust ja kirjutamismotiivid. Mõni väidab, et loomingut soovitas konsultandile näidata sõber või tuttav. Mõni tunnistab, et on kogu elu tahtnud kirjutamisega tegeleda, kuid olude sunnil on pidanud leiba teenima muude ametitega. Ent kirjandus oli oluline ka harrastusena: paljud autorid töötasid mingil muul alal ja kirjutamine oli neile pigem hobi. Konsultantidelt võisid nad saada päris asjalikku nõu oma loominguga, mille taseme üle nad ise ei suutnud otsustada. Kirjutamist harrastasid nii noored kui ka vanad: näiteks saatsid oma loomingut konsultantidele pensionäride kirjandusring ja Tallinna M. Gorki nimelise

Keskraamatukogu kirjandusring. Ellen Niidu hinnang viimase tegevusele 1960. aastal oli siiski karm: „Teie võistlustööde tase on imestusväärselt madal. Auhinda väärivad luuletust minu arvates õieti ei olegi.” (EKM EKLA, f 301, m 15:1, l 193) Pensionäride kirjandusringi loomingulised katsetused said samuti Niidu kriitika osaliseks:

Oluline puudus on just see, et luuletuses puudub poetiline konkreetus. On väga palju suuri sõnu (võidud, helge tulevik, kindel siht, raske mälestus, gigantne töö, noorte võit, töörõõm, uued väärtused), mis, tõsi küll, on omased ja kohased meie aja iseloomustamiseks. Aga luule peab siiski eeskätt kõnelema konkreetselt, piltide keeles. (EKM EKLA, f 301, m 15:1, l 220)

Konsultandid nõustasid ka ajalehtede kirjandusrubriike, andes soovitusi temaatika ja sisu osas. Näiteks andis Sikemäe hinnangu Kohtla-Järve ajalehes Leninlik Lipp avaldatud kirjandusküljele, leides, et seal on vähe proosat ja avaldatud palad on temaatiliselt ühekülgised, st need on vestelised ajaviitelood: „[---] autorid peaks oma teostes-teosekestes kodulinna tegelikkusele lähemale jõudma” (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 106).

Mõnikord pöördusid ajalehtede toimetused ise konsultandi poole palvega anda hinnang, kas neile saadetud luuletused sobivad avaldamiseks, kuna toimetustes ei olnud tihti inimest, kes oleks suutnud teoste kirjandusliku taseme üle otsustada. Nii saatis ajaleht Kaevur 24. detsembril 1959. aastal hindamisele mõne luuletuse. Konsultant Niidu vastus oli hävitav: „[---] luuletused on niivõrd algelised, et raske on üldse kõnelda neist kui luuletustest.” Niit soovitas ka toimetusel otse autoriga suhelda: „Loodetavasti on „Kaevuri” toimetusel edaspidi julgust analoogilisel puhul silmaganähtavat töde otse autorile öelda, ilma et ta niisugust laadi kaastööd enne mujale hindamiseks saadaks.” (EKM EKLA, f 301, m 15:1, l 190)

Konsultandid rõhutasid retsensioonides kirjandusliku ande vajalikkust, tuues selgelt välja autori töö puudused. See puudutas neid autoreid, kelle looming oli küündimatu. Näiteks on Sikemäe 3. aprillil 1964. aastal andnud V. Randmaa jutustusele väga kriitilise hinnangu: „Te kirjutate lühidalt ja algeliselt, Teie lauseehitus on sageli vigane, rääkimata suuremate kirjanduslike nõuete – tegelaste iseloomustamise, intriigi sõlmimise, kompositsiooni kujundamise jne. – teadlikust rakendamisest. Kirjanduslikuks tööks on tarvis peale elu tundmise mitte ainult laialdasi teadmisi, vaid ka annet.” (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 77)

Ka õigekirjaoskuse rõhutamine oli konsultantide hinnangutes oluline. Ühele autorile tegi Sikemäe selgeks: „Kahjuks ei oska Te õigekirja, ei oska isegi komat ega punkti kasutada. Siin ei ole midagi pahaks panna. Aga nagu muusik peab nooti tundma ja agronoom põlluasjandust teadma, nii ei ole kirjanikku ilma kirjatarkuseta. See on paratamatu eluseadus.” (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 46)

Autor võis olla tundmatu, aga kui konsultant nägi tema loomingus potentsiaali, siis võis ta astuda konstruktiivseid samme autori kirjandusliku tegevuse soodustamiseks. Konsultandi rolli näitab ilmekalt järgmine seik. Proosakonsultant Männik pöördus 1959. aasta 22. juulil ENSV Teaduste Akadeemia akadeemik-sekretäri Johannes Heili poole palvega vabastada Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini

Instituudi töötaja sm Kristjan Aunre 3–4 kuuks oma põhitööst töötasu säilitamisega, et Aunre saaks viimistleda Suure Isamaasõja ainelist romaani. Männik kirjutab: „Olles tööga tutvunud, leiame et käsikirja mõningate osade süvendamisel ja ümber-töötamisel võib sellest kujuneda silmapaistev eesti nõukogude romaan.” Selleks aga vajanuks autor kui algaja aega, et segamatult teost viimistleda ning täiendada, mida tema ametialane töökoormus ei võimaldanud. Et soodustada töötamist romaani kal-lal, paluti talle luua „soodsamad tingimused, vaba aja saamise näol”. (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 11) Pole teada, kas palve täideti, kuid Kristjan Aunre nime all on 1971. aastal ilmunud romaan pealkirjaga „Võit ja kaotus”, mis käsitleb Teist maailmasõda ja Velikije Luki lahingut.

Leidus ka autoreid, kes ei olnud rahul konsultandi kriitilise hinnanguga. Näiteks on üks autor saatnud Niidule kirja süüdistusega, et too peab tema loomingut nõr-gaks ega anna talle seetõttu loomingulist nõu. Sellele on konsultant jätnud vasta-mata, nagu kinnitab tema märge kirjal (EKM EKLA, f 301, m 15:1, l 65). Mõni autor on protesteerinud lausa kõrgemal tasemel. Näiteks saatis keegi, kelle kirjutisele oli Sikemäe andnud negatiivse hinnangu, 1962. aastal kaebekirja Moskvasse, väites, et Sikemäe kui konsultant on kohelnud teda mürgiselt ja tahab tema tööd oma huvi-des kasutada. Sikemäe tunnistas autorile saadetud vastuses, et pahandus on suur, aga eitas, nagu oleks tahtnud autori tööd isiklikes huvides kasutada: „Moskva seltsi-mehed leidsid siiski, et minu kiri ei olnud hoopiski mürgine, vaid täiesti õiglane ja asjakohane. [...] Ütlen Teile siiralt: niikaua, kui Te ei õpi õigekirja selgeks, ei saa Teist kirjanikku.” (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 61)

Siiski andsid konsultandid autoritele rohkelt ka positiivset tagasisidet. Mõnikord oli vaja autorit julgustada, näidates talle konkreetselt, mida ta peaks tegema ja mida õppima, et ta looming õnnestuks. Nii on Sikemäe kirjutanud 14. oktoobril 1960:

Lp. sm. M. Metsäär.

Lugesin Teie jutukatse läbi.

Te kirjutate, et teile meeldib väga kirjutada. Ja küsite, kas üldse maksab paberit raisata.

Maksab küll!

Teil on, nii tundub, teatud kalduvust või ka annet elust tähelepanekuid teha ja neid võrdlemisi värskelt kirja panna. Kuid, et edasi minna, areneda ja kasvada – sel-leks on vaja õppida ja töötada. Vaja palju lugeda, mitte „neelates”, vaid visalt, otse tähttähelt uurides, kuidas on kirjutatud. Kirjanikuks ei saada mingit kursust või kooli läbi tehes, vaid n.ö. ennastalgava tööga. Lugege ja uurige head kirjandust, lugege ka seda, mis ühe või teise teose kohta kirjutatakse. Ühtlasi tuleb oma üldhariduslikku taset tõsta. Kirjanik peab olema avara silmaringiga inimene. Ja ühtlasi inimene, kes elu kõrval ei seisa, vaid sellest aktiivselt osa võtab. (EKM EKLA, f 301, m 14:1, l 43)

Kirjutama julgustati eriti algajaid autoreid, sest kirjandus oli oluline ka harrastu-sena, mida igati soodustati. Oluline ei olnud ainult see, et algajast autorist kasvaks professionaalne kirjanik, vaid ka see, et võimalikult lai töötavate inimeste hulk tege-leks kirjutamise kui harrastusega. Selleks loodi kirjandusringe, mida võisid juhtida

ka kirjanduslikud konsultandid ning kus arutati üksteise loomingut. Kirjandusringide ülesandena nähtigi mitte ainult ilmunud teoste arutelu, vaid ka „loomingulise töö arendamist” (Organisatsiooniline töö... 1953).

Selliste kirjandusringide tööst ilmus teateid ajalehtedes. Näiteks kajastas Kohtla-Järve ajaleht Kaevur nii kirjandusringi loomist ajalehe juurde 1953. aastal kui ka selle hilisemat tööd, andes ülevaate autoritest ja nende loomingust. Ringis osalesid kaevurid, gaasitöölised, õpetajad, arstid jt erialade esindajad, iga kuu arutati nende omaloomingut, nii proosa- kui ka luuleteoseid. 12. mail 1956. aastal avaldas Kaevur kirjandusringist koguni foto. Ringi juhtis Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu kirjanduslik konsultant Aleksei Sokolov. (Ajalehe „Kaevur” toimetuse juures... 1956)

Seega oli konsultantide tegevus ühtlasi pedagoogiline: selle eesmärgiks oli harida inimesi vastavalt nõukogude kultuuripoliitika põhimõtetele. Kirjandusharrastuse ergutamise oli selle kultuuripoliitika osa, see pidi aitama kaasa kirjanduse tähtsuse tõusule nõukogude ühiskonnas ning sedakaudu ka nõukoguliku ideoloogia levimisele.

Kokkuvõtteks

Kirjanduslike konsultantide roll oli ühelt poolt ideoloogiline – nad pidid hea seisma selle eest, et autorid järgiksid kirjandusele esitatavaid ideoloogilisi juhiseid, ent teisalt ka pedagoogiline – õpetada algajaid autoreid paremini kirjutama ja soodustada kirjutamist kui harrastust.

Konsultantide kirjalike hinnangute põhjal näib, et nad võtsid oma rolli tõsiselt: lühikeste hinnangute kõrval on paljud teosed saanud väga pika ja põhjaliku tagasiside, seda korduvalt, kui autor on saatnud uusi variante. Kuna 1950. aastatel oli kirjanduspildis uusi autoreid vähe, siis oli konsultantide tegevuse eesmärk ka potentsiaalsete autorite leidmine.

Siiski moodustavad kirjalikud hinnangud ainult osa konsultantide tööst, suur osa tööst toimus suulise konsultatsiooni vormis, nagu näitavad märkmed. Konsultandid korraldasid ka seminare algajatele, et autorid oleksid organiseeritud, mitte ei kirjutaks omaette, kuna kirjandusliku loomingu kollektiivne kontroll oli oluline.

Konsultantidele maksti palka ja nende tööd kontrolliti. Ent kindlasti oli konsultantide töö sisulise vabaduse aste stalinismiperioodil ja hilisemal ajal erinev. Kuna konsultandid olid ise kirjanikud, siis said nad töös ära kasutada oma erialast kogemust ja tekstiloomeskust. Kindlasti andsid nad algajatele autoritele päris palju asjalikku nõu.

Sirje Olesk on iseloomustanud nõukogude perioodi eesti kirjandust kui „valvatud, kontrollitud ja tsenseeritud kirjandust” (Olesk 2008: 84). Sellise kirjanduse kujundamisse andsid oma tegevusega panuse ka kirjanduslikud konsultandid.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja see on seotud projektiga EKM 8-2/22/1 „Kultuurilugu ja arhiiv: allikad, probleemid, vaatenurgad”.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)**f 301 – Eesti Nõukogude Kirjanike Liit**

f 301, m 13:1. Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu konsultandi päevik. Konsultant luule alal: Debora Vaarandi (ka Uno Laht). 22.05.1953–03.07.1954.

f 301, m 13:4. Paul Kuusberg [märkmeid konsultandina]. d-ta.

f 301, m 13:6. EN Kirjanike Liidu proosakonsultandi (Paul Kuusberg) vastused. 13.02.1952–14.07.1957 ja d-ta.

f 301, m 13:7. EN Kirjanike Liidu proosakonsultandi (Eduard Männik) kirjavahetust ja retsensioone teostele. 1957–1958.

f 301, m 14:1. EN Kirjanike Liidu proosakonsultantide saadetud kirju ja kirjavahetust. 1959–1969.

f 301, m 14:2. EN Kirjanike Liidu proosakonsultandile saadetud kirju. 11.11.1958–31.10.1969.

f 301, m 15:1. EN Kirjanike Liidu luulekonsultandi [Ellen Niit] materjalid [kirjavahetus, saadetud luuletusi]. 1955–1961.

f 301, m 16:1. EN Kirjanike Liidu luulekonsultandi (Aksel Tamm) materjalid [kirjavahetus, kutseid]. 1961–1962.

Rahvusarhiiv (RA)**ERA.R-1765 – Eesti NSV Kirjanike Liit**

ERA.R-1765.1.36b. Juhatuse koosolekute protokollid. 10.01.1949–26.12.1949.

ERA.R-1765.1.54b. Juhatuse koosolekute protokollid. 02.02.1950–30.12.1950.

ERA.R-1765.1.73b. Juhatuse koosolekute protokollid. 24.01.1951–26.11.1951.

ERA.R-1765.1.95b. Juhatuse koosolekute protokollid. 30.01.1952–10.10.1952.

ERA.R-1765.1.113a. Juhatuse presiidiumi ja juhatuse koosolekute protokollid. 14.01.1953–30.12.1953.

KIRJANDUS

Ajalehe „Kaevur“ toimetuse juures... – Kaevur 12. V 1956, lk 2.

Aktiivselt suunata kirjandus- ja kunstiloomingut. – Sirp ja Vasar 11. IV 1952, lk 1.

Annuk, Eve 2006. Ilmi Kolla ja tema aeg. Biograafilise lähenemisviisi võimalusi nõukogude aja uurimise kontekstis. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Annuk, Eve 2017. Stalinismi „Teised“: Ilmi Kolla kui teisitimõtleva. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 20, lk 35–56. <https://doi.org/10.7592/methis.v16i20.13890>

EN Kirjanike Liidus. – Sirp ja Vasar 20. XI 1953, lk 3.

EN Kirjanike Liidus. – Sirp ja Vasar 19. XI 1954, lk 3.

EN Kirjanike Liidu konsultantide vastuvõtu ajad. – Sirp ja Vasar 20. I 1956, lk 3.

Ivanaukas, Vilius 2014. ‘Engineers of the human spirit’ during late socialism: The Lithuanian Union of Writers between Soviet duties and local interests. – *Europe-Asia Studies*, kd 66, nr 4, lk 645–665. <https://doi.org/10.1080/09668136.2014.897429>

Jermilov, V. 1950. Stalin ja kirjandus. – Sirp ja Vasar 7. I, lk 3.

- Leedjärv, Maarja 2022.** Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu noorte autorite koondise tegevus aastatel 1949–1952. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, eesti ajaloo osakond. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/83261/Maarja_Leedjärv_BA2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Liivik, Olev 2023.** Nõukogude Eesti nomenklatuurne kirjanduselu. EKP keskkomitee nomenklatuur ja liiduvabariigi kirjandusjuhid. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 91–109. <https://doi.org/10.54013/kk782a5>
- Lumet, H. 1949a.** Abiks näidendite kirjutajaile. – Stalinlik Noorus, nr 3, lk 36–37; nr 4, lk 22–23.
- Lumet, H. 1949b.** Abiks jutustuste kirjutajaile. – Stalinlik Noorus, nr 12, lk 34–35.
- Mandel, Aive 2011.** Eesti kirjanike loomingulised komandeeringud stalinismi ajal. – Ajalooline Ajakiri, nr 2 (136), lk 153–187.
- Noorte autorite koosolek.** – Sirp ja Vasar 24. XI 1951, lk 8.
- Olesk, Sirje 2000.** Neljakümnendad I: murrang kodumaal. – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses. Koost Marin Laak, S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 149–172.
- Olesk, Sirje 2002.** Peatükk ajaloost: ENSV Kirjanike Liit ja EK(b)P KK kaheksas pleenum. – Kohandumise märgid. (Collegium litterarum 16.) Koost Virve Sarapik, Maie Kalda, Rein Veidemann. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 99–120.
- Olesk, Sirje 2008.** Kirjandus ja kirjanduselu Eestis okupatsioonide ajal. – Kannatuste aastad 1940–1991. Toim Ülo Ennuste, Enn Tarvel, Peep Varju. Tallinn: Sihtasutus Valge Raamat, lk 83–121.
- Olesk, Sirje 2014a.** Kirjanduse vabanemise keeruline tee parteidokumentide valgusel. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 1, lk 130–138.
- Olesk, Sirje 2014b.** Kuuekümnendad aastad ENSV Kirjanike Liidus: muutuste aeg. – Looming, nr 8, lk 1154–1174.
- Organisatsiooniline töö – loomingulise edu eeltingimus.** – Sirp ja Vasar 20. XI 1953, lk 1.
- Raudsepp, Anu 2000.** Kirjandus ja stalinistlik kultuuripoliitika Eestis. – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses. Koost Marin Laak, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 136–148.
- Raun, Toivo U. 2001.** Estonia and Estonians. 2. tr. Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University.
- Saar, Ants 1949.** Teema valik. – Stalinlik Noorus, nr 8, lk 27–28.
- Saar, Ants 1950.** Töö noorte autoritega plaanikindlamaks. – Sirp ja Vasar 7. I, lk 3.
- Smuul, Juhan 1951.** Loominguliste sektiioonide tööst. – Sirp ja Vasar 29. IX, lk 2.
- Štšerbina, Vladimir 1962.** Leninlikult... – Sirp ja Vasar 20. IV, lk 1–2.
- Tannberg, Tõnu 2021.** „Kuid kirjanike liit pole seni veel kõiki suutnud liita ühiseks pereks”. Lisandusi Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu asutamise loole aastatel 1943–1946. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 571–598. <https://doi.org/10.54013/kk763a1>
- TASS 1971.** Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXIV kongress. – Sirp ja Vasar 2. IV, lk 1–2.

Eve Annuk (snd 1964), PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur (Vanemuise 42, 51003 Tartu), eve.annuk@kirmus.ee

Literary consultants at the Writers' Union of the Estonian SSR as gatekeepers

Keywords: cultural politics, literary consultants, Estonian SSR, ideology

Literature was a major ideological tool in the cultural policy of the Soviet Union. Literature played an important social role, as it facilitated the upbringing of a new kind of people – Soviet people. Due to the importance of literature, writers, as representatives of the cultural elite, were also considered major cultural influencers. Writers' work was guided by the Writers' Union, which was deeply interwoven with the rules of the Soviet cultural policy. The ideological role of the Writers' Union is evidenced, among other things, by the fact that from 1945 onwards it employed literary consultants who were appointed by a decision of the management board of the Writers' Union.

The article looks at the role of the literary consultants of the Writers' Union of the Estonian SSR as guides for young/inexperienced authors. Literary consultants were writers hired by the Writers' Union to evaluate the works of novice writers as well as to offer guidance and instruction. Although there were separate consultants for poetry and prose, several consultants handled both poems and prose writings. Various writers, such as Debora Vaarandi, Ellen Niit, Paul Kuusberg, Eduard Männik and others, served as consultants. In addition to reading manuscripts and providing feedback, the consultants were tasked with organizing the work of the young authors' section, actively seeking out new talented authors, advising experienced writers, etc.

Novice authors would send their works to the consultants, who would provide both written and oral feedback. The authors who sent their texts to the consultants included regular working people as well as those who went on to become well-known writers, such as Ilmi Kolla, Enn Vetemaa, Ly Seppel, Kalju Kangur, Jüri and Ülo Tuulik, among others.

The communication between a consultant and an author would sometimes turn tense, if the author did not agree with the consultant's assessment. A consultant could endorse a work for publication or reject it. Consultants were required to base their assessments on both aesthetic and ideological criteria. From the ideological aspect, they had to rely on the officially approved Soviet views and rhetoric; in other words, a consultant was expected to perform a certain role. The authors had to follow ideological guidelines in their work as well. The article also looks at the extent to which both the consultants and the authors had wiggle room in this matter.

Eve Annuk (b. 1964), PhD, Estonian Literary Museum, Senior Researcher (Vanemuise 42, 51003 Tartu), eve.annuk@kirmus.ee